

24.3.2022

Lastensuojelun hyvä laatu ja sijaishuoltoon sijoitettujen lasten perusoikeuksien turvaaminen

Lastensuojelun suunnitelmallisen valvonnan yhtenä kohteena vuonna 2021 oli sijaishuollossa olevien lasten oikeuksien toteutuminen. Eri puolille Suomea tehtyjen ohjaus- ja arviointikäyntien lisäksi valvontaviranomaiset ovat yhteisissä Lasten oikeuksien puolustaja -webinaareissa tavanneet useita satoja kuntien lastensuojelun asiantuntijoita. Taustatietoja ja tilannekuvaa sijaishuollon toiminnan ohjauksen tarpeista sekä suunnitelmallisen valvonnan painopisteistä koottiin myös lapsen asioista vastaaville sosiaalityöntekijöille suunnatulla kyselyllä sekä yksityisten lastensuojelulaitosten toimintakertomuksista.

Valvontaviranomaiset ovat havainneet puutteita sijaishuollossa olevien lasten oikeuksien toteutumisessa ja haluavat tällä ohjeella kiinnittää kuntien ja palvelujen tuottajien huomiota keskeisiksi katsomiinsa havaintoihin sijaishuoltoyksiköiden toiminnasta ja niiden valvonnasta.

Sijainti- ja sijoittajakuntien sekä lapsen asioista vastaavien sosiaalityöntekijöiden on huolehdittava sijaishuollon valvonnasta

Lastensuojelulaissa säädetään sijaishuollon valvonnasta. Lastensuojelulaitosten ja ammatillisten perhekotien yksikkökohtaisesta valvonnasta huolehtivat aluehallintovirasto, Valvira, yksikön sijaintikunta sekä lasten sijoittajakunnat. Yksityiset sosiaalipalvelujen tuottajat tarvitsevat luvan palvelujen tuottamiseen ja palvelujen tuottajan on huolehdittava siitä, että toimintayksikössä toteutettavat palvelut täyttävät niille toimiluvassa asetetut ja laissa säädetyt vaatimukset. Kaikkien yksiköiden tulee toteuttaa omavalvontaa.

Valvontaviranomaiset havaitsivat ohjaus- ja arviointikäynneillään, ettei valvontaa välttämättä toteuteta systemaattisesti ja säännöllisesti. Valvontaviranomaiset toteavat, että **sijaintikunnan** toimielimen tulee valvoa alueellaan olevien yksityisten sijaishuollon yksiköiden toimintaa. Ensisijaisesti lapsen **sijoittaneen kunnan** tehtävänä on valvoa, että lapsen sijoitus perhehoitoon tai laitoshuoltoon toteutuu lastensuojelulain mukaisesti, ja lapsi saa sijoituksen aikana tarvitsemansa palvelut ja tukitoimet. Kuntien tulee sosiaalihuollon palveluja ostaessaan tai ulkoistaessaan ottaa riittävästi huomioon julkisen vallan käyttöön liittyvät tehtävät ja niiden

riittävä resurssointi. Palvelujen tuottamisessa ja palveluiden omavalvonnassa sekä valvonnassa on varmistettava, että lapsille tarkoitetut palvelut toteutetaan niin, että ne tukevat, toteuttavat ja turvaavat lasten hyvinvoinnin. Keskeisiä laadun osatekijöitä ovat riittävä ja ammattitaitoinen henkilöstö, osaava johtaminen ja asianmukaiset toimitilat. Lastensuojelun sijaishuollon yksiköissä henkilöstön määrän, koulutuksen ja tehtävärakenteen on vastattava palveluja saavien lasten huolenpidon, hoivan, kasvatuksen ja kuntoutuksen tarpeisiin. **Lapsikohtaisessa lapsen oikeuksien valvonnassa** lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on keskeinen rooli. Sijaishuollon lapsikohtainen valvonta toteutuu ennen kaikkea lapsen ja sosiaalityöntekijän välisessä vuorovaikutuksessa. Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tai muun lastensuojelun työntekijän tulee tavata lapsi asiakassuunnitelmaan tarkemmin kirjattavalla tavalla riittävän usein henkilökohtaisesti. Lapsella on oikeus tavata työntekijää muiden läsnä olematta sekä keskustella itseään koskevista asioista. Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän on valvottava lapsen edun ja sijoituksen tavoitteiden toteutumista sekä sijaishuoltopaikan toteuttamien rajoitustoimenpiteiden lainmukaisuutta.

Omavalvonta on oltava vahvana yksikön arjen toiminnassa

Valvontaviranomaisten sijaishuoltoyksiköihin vuonna 2021 tekemillä ohjaus- ja arviointikäynneillä ilmeni, että joidenkin yksiköiden omavalvontasuunnitelma oli vanhentunut, laadittu liian yleiselle tasolle ja/tai se ei ollut julkisesti nähtävillä. Omavalvonnan onnistumiseksi omavalvontasuunnitelmassa on tunnistettava toimintaan liittyvät asiakasturvallisuusriskit, kuvattava miten yksiköissä asiakasturvallisuuteen kohdistuvia riskejä ehkäistään ja miten mahdollisen riskin toteutuessa toimitaan. Omavalvontasuunnitelmiin tulee sisällyttää menettelyohje henkilökunnan lakisääteisestä ilmoitusvelvollisuudesta asiakasturvallisuuteen kohdistuvasta tai jo toteutuneesta uhasta. Valvontaviranomaiset korostavat, että omavalvontasuunnitelma on oltava julkisesti nähtävillä sijaishuollon yksiköissä sekä mahdollisuuksien mukaan myös yksiköiden internet sivuilla. Asiakkailta ja heidän läheisillään on oikeus saada vaivattomasti nähtävään tiedot siitä, miten omavalvontaa toteutetaan.

Valvontaviranomaiset painottavat, että omavalvonnan on oltava vahvana yksikön arjen toiminnassa. Omavalvontaa toteutetaan palvelujen tuottajan ja henkilökunnan arvioidessa koko ajan omaa toimintaansa ja tehden tarvittaessa korjaustoimenpiteet, mikäli puutteita tai riskejä havaitaan. Asiakkaiden ja heidän läheistensä palaute on otettava huomioon omavalvonnan toimeenpanossa ja toiminnan kehittämisessä. Toimintayksikön vastuuhenkilön on valvottava

työntekijöiden menettelyä työnjohdollisesti ja huolehdittava siitä, ettei asiakkaisiin kohdistu lainvastaista, epäasiallista tai loukkaavaa menettelyä. Myös henkilökunnan on huolehdittava siitä, että hoito- ja kasvatustyö suoritetaan asiakkaan tarpeisiin vastaten ja asiakasta kunnioittaen sekä lainmukaisesti. Oma- ja valvontasuunnitelmaa on hyvä käyttää perehdyttämisen työvälineenä ja toimintayksikön palvelun ja laadun kehittämisen välineenä.

Lasten perusoikeuksista huolehtiminen on sijaishuollon tärkein tehtävä

Ohjaus- ja arviointikäynneillä ilmeni lastensuojelulaitoksissa rajoitustoimenpiteisiin liittyviä seikkoja tai toimintakäytäntöjä, jotka eivät olleet asianmukaisia. Esimerkiksi kaikkia lapsia kategorisesti koskevat säännöt tiettyihin aikoihin rajautuvasta liikkumismahdollisuudesta sijaishuoltoyksikön ulkopuolella voivat käytännössä merkitä laissa määriteltyä liikkumisvapauden rajoittamista. Myös puhelimen käyttöön liittyvät säännöt tulisi kyetä perustelemaan lapsikohteisesti sekä pystyä erottamaan säännöt rajoitustoimenpiteenä käytettävästä esineiden halluun ottamisesta tai yhteydenpidon rajoittamisesta. Lapsen iällä ja kehitystasolla on merkitystä, kun yksilökohtaisesti arvioidaan rajanvetoa kasvatuksellisten sääntöjen ja rajoitustoimenpiteiden välillä.

Valvontaviranomaiset korostavat, että lastensuojelulaitokseen sijoitetulla lapsella on samat perusoikeudet kuin muillakin lapsilla. Näihin oikeuksiin voi puuttua ainoastaan lain nojalla ja silloinkin vain sellaisella toimenpiteellä, joka vähiten loukkaa lapsen perusoikeuksia. Rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää ainoastaan laitoshuoltona järjestettävässä sijaishuollossa. Sijaishuoltoyksikössä käytettävät kasvatukselliset säännöt ja lastensuojelulaissa säädetyt rajoitustoimenpiteet on kyettävä erottamaan toisistaan.

Sijaishuoltoa järjestävällä yksiköllä on velvollisuus antaa lapselle tietoa lainmukaisista menettelytavoista ja käytännöistä. Laitoksen on neuvottava ja ohjattava lasta hänen oikeusturvaansa liittyvissä menettelykysymyksissä. Lastensuojeluyksikön tulee varmistaa, ettei yksikön puutteellisten tai virheellisten sääntöjen perusteella lapsiin kohdisteta rajoituksia lainvastaaisesti. Sosiaalityöntekijän sekä laitoksen on myös ohjattava mitä lapsi voi tehdä, jos hän katsoo, että esimerkiksi rajoituspäätös tai muu menettely on tehty virheellisellä tavalla.

Kasvatukselliset säännöt tukevat lapsen hyvinvointia

Sijaishuollossa olevalle lapselle voidaan asettaa samantyyppisiä kasvatuksellisia sääntöjä ja rajoja kuin kotikasvatuksessakin. Nämä liittyvät lapsen hyvinvointia tukevaan vuorokausirytmien ylläpitämiseen, ravinnon saantiin, hygieniaan, riittävään lepoon ja virkistykseen, koulunkäynnin turvaamiseen, ihmissuhteiden ylläpitoon sekä yleisesti hyväksytyjen käyttäytymistapojen opetteluun.

Sijaishuollon kasvatustoiminnassa tulee huomioida sekä lasten yksilölliset tarpeet että lasten keskinäinen yhdenvertaisuus. Toimintatapojen tulee tukea lapsen itsemääräämisoikeutta, oikeuksien toteutumista ja hyvää kohtelua. Sijaishuollossa olevien lasten on voitava luottaa toimintaan, jonka on oltava johdonmukaista, turvallista ja ennakoitavaa. Lastensuojeluyksiköiden tulee arvioida sääntöjään ja toimintatapojaan aktiivisesti omavalvoen. Eettisesti toimivan lastensuojeluyksikön on hyvä kasvatuksellisten sääntöjen ja toimintatapojen arvioinnissa ja kehittämisessä pohtia muun muassa kysymyksiä: ”Entä, jos tämä olisi minun lapseni?” tai ”Miten toivoisin itseäni kohdeltavan?”.

Rajoitustoimenpideosaamista tulee kehittää jotta rajoitustoimenpiteet toteutuvat lainmukaisesti

Valvontaviranomaiset totesivat ohjaus- ja arviointikäynneillään, ettei rajoitustoimenpiteitä aina tehdä lastensuojelulaitoksissa lainmukaisesti. Rajoitustoimenpiteistä päätettäessä ja niitä toteutettaessa tulee noudattaa lastensuojelulain ja hallintolain mukaisia menettelyjä. Lastensuojelulaissa säädettyjä rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää ainoastaan huostaanoton tarkoituksen toteutumisen turvaamiseksi ja lapsen tai toisen henkilön suojelemiseksi lain määrittelemissä tilanteissa. Valvontaviranomaiset toteavat, että huostaanoton tarkoituksen toteutumisesta voidaan arvioida vain, mikäli jokainen lapsen kanssa työskentelevä ja rajoitustoimia toteuttava tietää miksi kyseinen lapsi on sijoitettu yksikköön. Valvontaviranomaiset havaitsivat ohjaus- ja arviointikäynneillään, että rajoituspäätöksiä ei aina riittävästi perustella. Valvontaviranomaiset korostavat, että rajoituspäätösten perusteluilla on keskeinen merkitys lapsen oikeuksien toteutumisen kannalta. Päätöksen asianmukaisella perustelulla varmistetaan, että lastensuojelulaitokseen sijoitettu lapsi on tietoinen ratkaisusta sekä sen perusteista. Päätöksen oikeellisuus on jälkikäteen mahdollista tarkistaa ainoastaan asianmukaisten perustelujen kautta.

Rajoitustoimenpiteiden käytön harkinnassa täytyy tehdä lapsikohtaista arviointia ja henkilöstön pystyä ottamaan huomioon rajoitustoimen käytön oikeasuhtaisuuden, perusteltavuuden, tarkoituksenmukaisuuden, välttämättömyyden ja suhteellisuuden vaatimukset. Lastensuojeluyksikön rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskevan ohjeistuksen on oltava voimassa olevan lainsäädännön mukaista ja riittävän yksityiskohtaista sekä selkeää ja ymmärrettävää kaikille osapuolille. Valvontaviranomaiset korostavat, että sijaishuoltoyksikön vastuuhenkilön tulee huolehtii riittävästä henkilöstön määrästä, osaamisesta ja perehdytyksestä siten, etteivät niihin liittyvät puutteet aiheuta tai lisää rajoitusten käyttämistä tai lapsen turvallisuutta vaarantavia tai ihmisarvoa alentavia epäasianmukaisia rajoitustoimenpiteiden toteuttamistapoja ja -käytäntöjä.

Hyvää kohtelua koskevassa suunnitelmassa tulee lasten ääntä kuulla

Valvontaviranomaisten ohjaus- ja arviointikäynneillä tekemien havaintojen mukaan suunnitelmista osa on vielä hyvin yleisellä tasolla laadittuja, sisällöltään puutteellisia ja/tai ne eivät tukeeneet tarkoituksenmukaisella tavalla lasten oikeuksien toteutumista. Lisäksi havaittiin, että hyvää kohtelua koskeva suunnitelma oli saattanut käytännössä jäädä lapsille vieraaksi.

Valvontaviranomaiset toteavat, että hyvää kohtelua koskevan suunnitelman tavoitteena on vähentää rajoitustoimenpiteitä sekä vahvistaa lasten itsemääräämisoikeutta ja osallisuutta. Hyvää kohtelua koskevan suunnitelman laatimisessa ja sen tarkistamisessa on kuultava toimintayksikköön sijoitettuja lapsia ja heille on annettava mahdollisuus osallistua suunnitelman tekemiseen. Sijoitettujen lasten äänen, mielipiteiden ja osallisuuden käytännön toteutuksen tulee näkyä vahvasti hyvää kohtelua koskevassa suunnitelmassa. Suunnitelman tulee olla lapsille ymmärrettävä, kielellisesti ja käsitteellisesti selkeä kokonaisuus. Suunnitelmissa tulisi kiinnittää huomiota rajoitustoimenpiteiden käytön jälkeen tapahtuvan jälkiselvittelyn ja lapsen käytössä olevia oikeusturvakeinojen kuvaamiseen sekä siihen miten yksikössä toimitaan, jos lapsi kertoo huonosta kohtelusta. Suunnitelmissa tulee avata riittävästi lasten osallisuutta ja kuvata lasten näkemyksiä hyvästä kohtelusta. Suunnitelma tulee käydä läpi yhdessä yksikköön sijoitettujen lasten kanssa ja aina uuden sijaishuoltoyksikköön sijoitetut lapsen kanssa. Suunnitelma tulee sijoittaa kaikkien nähtäville yksikön ilmoitustaululle ja sen olisi hyvä olla luettavissa toimintayksikön nettisivuilla. Suunnitelma tulee lähettää tiedoksi lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle ja sijaintikunnalle. Suunnitelma on tarkistettava vähintään kerran vuodessa ja aina silloin, kun yksikön säännöt muuttuvat.

Valvontaviranomaisten lapsen asioista vastaaville sosiaalityöntekijöille lähettämän kyselyn tulosten perusteella voidaan todeta, etteivät sosiaalityöntekijät ole juuri ollenkaan tutustuneet sijaishuoltoyksikön hyvän kohtelun suunnitelmaan, tai sitä ei ollut lähetetty sosiaalityöntekijälle tiedoksi tai sitä ei ollut yksiköstä saatavilla. Merkittävä osa sosiaalityöntekijöistä ei ollut tietoisia siitä, oliko suunnitelmaa käyty sijoitetun lapsen kanssa läpi ja käytettiinkö suunnitelmaa yksikön arjen toiminnassa. Valvontaviranomaiset korostavat, että lapsen asioista vastaavien sosiaalityöntekijöiden tulee osana muuta sijaishuoltoyksikköön sijoittamansa lapsen oikeuksien valvontaa perehtyä hyvän kohtelun suunnitelmaan ja myös sitä kautta arvioida yksikön toimintaa ja lasten oikeuksien toteutumista.

Lääkehoitosuunnitelmat päivitettävä uuden Turvallinen lääkehoito- oppaan mukaisiksi

Ohjaus- ja arviointikäynneillä annettiin ohjausta turvallisen lääkehoidon toteuttamiseen yksiköissä. Valvontaviranomaiset korostavat, että lääkehoidon asianmukainen toteuttaminen on olennainen osa asiakas- ja potilasturvallisuutta ja lääkehoitoa tulee yksiköissä toteuttaa STM:n ”Turvallinen lääkehoito 6:2021: Opas lääkehoitosuunnitelman laatimiseen” mukaisesti.